

Maarifə HACIYEVA

filologiya elmləri doktoru, professor

Bu gün Ermənistan adlanan torpağın tarixən erməni torpağı olmadığı bütün tarixçilərə, elm adamlarına, elə ermənilərin özlərinə də məlumdur.

Bu torpaq tarixi Azərbaycan torpağı olmaqla bərabər, Ermənistanın bugünkü paytaxtı Yerevan da Azərbaycanın İrəvan xanlığının inşa etdiyi qanuni, halalca Azərbaycan şəhəridir. Tarixçilər bu barədə də öz mədəniyyəti, bazar yerləri, karvansaraları, bağçaları ilə məşhur olan İrəvan xanlığının İrəvan şəhəri haqqında məlumatlar verirlər.

Əsası 1510-cu ildə Azərbaycanın Səfəvi Dövlətinin hökmdarı Şah İsmayıl Xətəinin vəziri Rəvanqulu xan tərəfindən qoyulan və onun şərəfinə Rəvan adlandırılan, əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət olan İrəvan şəhəri Azərbaycanın İrəvan xanlığına məxsus şəhərdir.

1813-cü ildən başlayaraq, təkcə Qarabağa deyil, Çarlıq Rusiyasının Azərbaycanın İrəvan xanlığı ərazisində də köçəri erməniləri yerləşdirməsi isə böyük tarixi ədalətsizlikdir.

Bu gün Yerevan adlanan şəhər 1918-ci ildə 9 min kv.km olan İrəvan xanlığının ərazisində yaradılmışdır. O dövrdə (1918-1920) Azərbaycan Çarlıq Rusiyasından ayrılıb müstəqilliyini elan etmişdi. Rusiyada 1917-ci ildən hakimiyyətə gələn bolşeviklər Azərbaycan müstəqilliyinə mane olmaq məqsədilə ADR hökumətini məcbur etmişlər ki, İrəvan şəhərini paytaxt kimi qondarma Ermənistan dövlətinə verilməsinə razılıq versin.

Cənubi Qafqazda sülhü təmin etmək, Azərbaycanın müstəqil dövlətini yaşatmaq xatirinə İrəvanın paytaxt kimi Ermənistanə verilməsinə ADR hökuməti məcbur oldu. Əlbəttə, bu, tarixi səhv idi və zaman keçdikcə də bu səhv Azərbaycana baha başa gəldi. Sonrakı illərdə də və 1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycan türklərinin öz tarixi Göyçə, İrəvan torpaqlarından gəlmə ermənilər tərəfindən deportasiyası başlandı. Torpaqlarımızda məskunlaşan gəlmə, köçəri hayas ermənilər Sovet Rusiyasının himayədarlığı ilə tarixi Azərbaycan torpağı olan Göyçə, Zəngəzur torpaqlarında möhkəmləndilər və Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi: "Tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranan Ermənistan özünə aid olmayan torpaqda dövlət qurdu".

Tarixçi alimlərin yazdığı kimi: "Tarix boyu nəinki Qarabağın, hətta İrəvan xanlığının, Zəngəzurun, Göyçə mahalının ermənilərlə heç bir əlaqəsi olmamışdır. Yəni ermənilər bugünkü qondarma Ermənistanı belə tərk etməlidirlər. Əslində, bu millətin nəinki uydurma "Böyük Ermənistan"a, kiçik bir Ermənistanə belə haqqı yoxdur" (Fazil Qaraoğlu).

Tarixdən hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək məqsədilə

1806-1813, 1826-1828-ci illərdə müharibəyə girən Çar Rusiyası ilə İranın bağladığı 1813-cü il "Gülüstan", 1828-ci il "Türkmənçay" müqavilələri ilə Azərbaycan torpaqları Araz çayı boyunca ikiye bölündükdən sonra işğalçı qüvvələr dünyaya səpələnmiş köçəri erməniləri gətirib Azərbaycanın Qarabağ və başqa bölgələrində yerləşdirdilər. Lakin zaman keçdikcə onlar köçəri olduqlarını unudaraq torpaq iddiasında olmağa və xəyanətkar fəaliyyətə başladılar.

Ermənilərin xəyanətkar xislətini elə "Gülüstan" müqaviləsinin iştirakçısı olan rus yazıçı və diplomatı A.S.Qriboyedov da dərk etmişdi. O, rus çarına yazdığı bir məktubda bunu açıqca ifadə edərək yazırdı: "Əlahəzrət, Rusiyanın mərkəzi torpaqlarında ermənilərin yerləşməsinə icazə verməyin. Onlar elə qəbiləndirlər ki, bir neçə on il bu torpaqlarda yaşadıqdan sonra hay-küy salıb bu torpaqların onların ata və babalarından qaldığını deyəcəklər".

Tarix ermənilərin bu nankor xislətini gördü. Ermənilər elə 1813-cü və 1828-ci ildən Qarabağa köçürüldükdən sonra yavaş-

Rusiyaya ilhaq edilmiş Şimali Azərbaycanın sahəsi isə təxminən 130 min kv.km idi.

1918-ci ildə Rusiyanın təzyiqi ilə ermənilərə verilmiş İrəvan xanlığının sahəsi 9 min kv.km idi.

Rusiyaya verilmiş Dərbənd xanlığının sahəsi 7 min kv.km idi.

Bu ilhaqlardan sonra 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulduğu ərazinin sahəsi təxminən 114 min kv.km qalmışdı.

1920-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasını işğal edən rus sovet imperiyasının bölüşdürüldüyü Azərbaycan əraziləri aşağıdakı şəkildə idi:

Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasının nəzarətinə verilən Zəngəzur, Göyçə, Şərur, Dərələyəz, Dilican və gürcülərin qismən nəzarətinə verilən azərbaycanlıların yaşadığı torpaqların Borçalı ilə birlikdə sahəsi təxminən 27,4 min kv.km idi.

1920-1991-ci illərdə SSRİ əsarəti altında qalmış Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası ərazisinin sahəsi artıq 86,6 min kv.km qalmışdı.

Xocalı faciəsi

yavaş torpaq iddiasına düşdülər, Qərb və rus havadarlarının köməyi ilə təşkilatlanmağa başladılar.

Fitnəkar ermənilərin Tiflisdə qurduqları "Daşnaksütun" (1897), Cenevrədə qurduqları "Hnçak" (1897) və "ASALA" terror təşkilatları fəaliyyətə başladı. Erməni terror təşkilatları xəyal etdikləri "Böyük Ermənistan" dövlətini qurmaq üçün Rusiya, Fransa, İngiltərə kimi xristian dövlətlərindən dəstək aldılar. Adıkeçən terror təşkilatları "Böyük Ermənistan" adlı dövlət qurmaq üçün Türkiyənin Anadoludan başlayaraq Aralıq dənizinə qədər olan ərazisini, Azərbaycanın Qarabağ, Naxçıvan, Gürcüstanın Axalkala, Borçalı, Batum torpaqlarını zəbt etmək istəyirdilər. Onlar bu fitnəkar xəyalə aludə olmuşdular. Rus alimi və jurnalisti Veliçkonun etiraf etdiyi kimi: "Ermənilər "Böyük Ermənistan" xülyasına elə uyublar ki, onlar bu xəritəni Tiflisdən az qala Voronejə qədər uzadıblar".

Erməni terror təşkilatının üzvləri zaman-zaman Türkiyə və Azərbaycan torpaqlarında ara qarışdırır və çaxnaşmalar salırdılar. Ruslardan və bir çox Avropa dövlətlərindən aldığı dəstək sayəsində soyqırımı törədirdilər.

Azərbaycanın Sovetlər Birliyi tərkibində yaşadığı 70 il ərzində (1920-1991) rus dövləti hər zaman Ermənistanə ayrıcalıq göstərən zaman-zaman torpaqlarımızdan kəsib köhnə əlaltısına "hədiyyə" etmişdir. Bu həqiqətlər 1988-ci ildən bu günə qədər yazılmış bir çox kitab və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan torpaqlarının 1813-1928-ci ilə qədər ərazisinin statistikasına da bu "hədiyyələrin" miqdarını açıq-aydın göstərməkdir.

Azərbaycan torpaqları İrana və Rusiyaya ilhaq nəticəsində və erməni terroru nəticəsində aşağıdakı şəkildə düşmüşdür:

1813-1828-ci ilə qədər Azərbaycan ərazisi 410 min kv.km idi.

1813-1828-ci illərdə İrana ilhaq edilmiş Cənubi Azərbaycanın sahəsi təxminən 280 min kv.km idi.

1988-1993-cü illərdə rusların köməyi ilə Azərbaycanın ermənilər tərəfindən Şuşa, Xankəndi, Xocavənd, Ağdərə, Hadrut əraziləri işğal olundu və onların işğal tarixi: 1988-1993-cü illər və sahəsi 4400 kv.km idi.

1992-1993-cü illərdə erməni işğalçıları rusların köməyi ilə Azərbaycanın yeddi rayonunu və Şuşa şəhərini işğal etdilər...

Erməni terroru vasitəsilə Azərbaycanın işğal olan torpaqları sırasında Xocalı da var. Xocalı 7000 əhalisi olan bir şəhərdir. Bu şəhər strateji cəhətdən çox vacib olan Ağdam-Şuşa, Əsgəran-Xankəndi yollarının üstündə yerləşir. Xocalı Azərbaycanın qədim diyarlarından biri olan Qarabağdadır. Dünya tarixçiləri, arxeoloq və antropoloqlar yaxşı bilirlər ki, Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağ bütöv Qarabağın və bütöv Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsidir. Neçə min illər əvvəl Qarabağ torpağında Azərbaycan türkləri yaşayıb və öz tarixi izlərini, mədəniyyətlərini yaşatmışlar. Tarixə bəlli olan və dünya muzeylərini bəzəyən Xocalı-Gədəbəy-Quruçay mədəniyyət inciləri (e.ə. XIV-VIII əsrlər) Qarabağla bağlıdır. Qarabağın Füzuli bölgəsində aşkar edilmiş Azıx mağarası da dünya alimlərinə məlumdur. Xocalıda aparılan qazıntılar nəticəsində aşkar edilən qədim sandıq qəbirlər, kurqanlar, tökmə təpələr, abidələr bu diyarın qədim insan məskəni olduğunu sübut etmiş, onların məhz Azərbaycan türkləri olduğunu elmi əsaslarla təsdiqləmişdir.

Xocalıda aşkar olunmuş qiymətli sənət incilərinin əksəriyyəti hələ sovet dönəmi illərində Moskva və Sankt-Peterburqun dünya şöhrətli muzeylərində (Moskva Tarix Muzeyi və Sankt-Peterburqun Ermitaj muzeyi) dünyanın başqa incəsənət nümunələri ilə bir sırada nümayiş etdirilmişdir.

Xocalı abidələri dini mərasimlər, ayinlər, ibtidai memarlıq, təsərrüfat və sənətkarlıq sahələri haqqında qiymətli mənbədir. E.ə. III minilliyə aid Xankəndi və Xaçınçay kurqanları, Qarağacı yaşayış məskəni e.ə. II minilliyin birinci yarısına aid Üzərliktepe

şəhər yeri, Xocalı ilə həmdövr olan Axmaxı, Dovşanlı, Ballıqaya, Sırxavənd abidələri bu qəbiləndir.

Xocalı abidələri kompleksi Azərbaycan xalqının ulu keçmişinin yadigarı və şahididir. Xocalıda bütün dünyada məşhur olan qəbim abidələr kompleksi, bütövlükdə Qarabağ abidələri, ermənilərin gözüne bıçaq kimi batırdı.

1990-1991-ci illərdə Xocalıda geniş tikinti işləri gedirdi. Çexoslovakiyadan hazır evlər, avadanlıqları ilə birlikdə göndərilmişdi. Bunlar Ermənistanın və Xankəndidən qovulan Azərbaycan türkləri və 1989-cu ildə Özbəkistanda ermənilər tərəfindən faciəyə uğrayan, Özbəkistandan didərgin salınan (ahıska) məhsəti türkləri üçün idi. Faciə törədildiyi üçün həmin evlər qurulub köçkünlərə verilmədi.

Xocalı şəhəri ermənilərin blokadasına məruz qalmışdı. Şəhər yerli əhalinin cəsarət və qəhrəmanlığı sayəsində yaşayırdı. Yerli mühafizəçi və milis dəstələri şəhərin mühafizəsini təmin etməyə çalışırdılar. Şəhərə 1991-ci ilin ikinci yarısından ruslara arxala-

nan erməni silahlı dəstələrinin hücumları müntəzəm olaraq davam edirdi. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni silahlı qüvvələri keçmiş Sovet İttifaqının 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərini işğal etdi. Şəhərin tutulması zirehli maşınların, tankların və "Alazan" tipli raketlərin atışı ilə başladı. Xocalı üç tərəfdən mühasirəyə alınmışdı və yerli dinc əhali xilas olmaq üçün Əsgəran istiqamətində qaçmağa cəhd edirdi. Amma hadisənin gedişindən məlum olmuşdur ki, bu yolda ermənilər onlara tələ qurmuşdular. Naxçıvanın kəndinin yaxınlığında erməni silahlı qüvvələri silahsız dinc əhalini amansızcasına qətlə yetirmişdir.

Əsgəran-Naxçıvan istiqamətində bu dəhşətdən qaçıb qurtulmağa çalışan insanların bir qismi dərə və meşələrdə qaçmaqdan təqətdən düşərək qışın saxtasında donaraq məhv oldular. İnsanların çoxu da onları izləyən erməni quldurlarının amansız işgencələrinə məruz qalaraq qətlə yetirildilər. Uşaqlar, qadınlar, qocalar erməni quldurları tərəfindən amansızlıqla öldürüldülər. Erməni silahlı qüvvələri hər bir Xocalı sakininin arxasına düşərək taqətsiz qız-qadınları, hətta körpə uşaqları öldürür, meyitləri tanınmaz hala salırdılar.

Erməni silahlı qüvvələri keçmiş Sovet İttifaqının 366-cı motoatıcı alayının köməyi ilə Xocalı şəhərini darmadağın edərək bütün əhalinin başına amansız vəhşiliklər gətirdi, nəticədə 613 nəfər öldürüldü. Onlardan 63-ü uşaq, 106-sı qadın və 70-i yaşlı insandır. 8 ailə tamamilə yer üzündən silindi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 uşaq isə bir valideynini itirdi, 487 nəfər yaralandı, onlardan 76-sı uşaq idi. 1275 nəfər girov götürüldü, 150 nəfər itkin düşdü.

1992-ci ilin 26 fevralında erməni vəhşilərinin törətdikləri soyqırım Xocalı soyqırımı kimi tarixləşdi.

Ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüş xalqımızın cəsarətli oğlu Çingiz Mustafayev misilsiz